

Розділ 3

РЕГІОНАЛЬНІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 330.567.2

Ватченко О. І.

ДОМОГОСПОДАРСТВО: ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ, ФУНКЦІЇ

У статті досліджено поняття та сутність домогосподарства. Проаналізовано методологічні підходи до вивчення домогосподарства як сектора економіки, а також його основні функції. Автором визначено, що використовуючи виробничу функцію, домогосподарство може стати основою формування малого підприємництва.

Ключові слова: ринкова економіка, домогосподарство, сутність, підхід, функції, малий бізнес.

Постановка проблеми. В економіці будь-якої країни особливе місце займають домогосподарства як первинні економічні одиниці її функціонування. Вони є власниками і постачальниками ресурсів в економіку, за які отримують доходи і використовують їх на придбання певних благ з метою забезпечення своєї життєдіяльності. Незважаючи на те, що домогосподарство це один із найважливіших ринкових інститутів поряд із комерційними структурами й державою, на сьогодні це найменш вивчений інститут господарського життя внаслідок традиційного відношення до домогосподарств як другорядного сектора національної економіки. Визначення сутності домашніх господарств, їх функцій, підходів до вивчення їх економіки стає все більш актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тривалий час проблема домогосподарства як інституту і суб'єкта економіки недооцінювалась вченими, тому зараз в науковому середовищі спостерігається стрімке зростання інтересу до проблеми функціонування домогосподарств. Цьому присвячені роботи багатьох вчених: Видяпін В.І. [16, с.63] розглядав домогосподарство як економічну одиницю, яка функціонує в споживчій сфері економіки; Жеребін В.М. та Романов А.Н. [6, с.57] досліджували домогосподарство як господарську одиницю, яка постачає економіку ресурсами і використовує отримані за них гроші для придбання товарів і послуг, які задовольняють матеріальні потреби людини; Айнабек К.С. [1]

визначав домогосподарство як одиницю на основі поділу суспільної праці і панування приватної власності; Федоренко В.Г. [17, с.158] під домашнім господарством мав на увазі економічний суб'єкт, який складається з одного або більшої кількості індивідів, що спільно здійснюють господарську діяльність і мають спільний бюджет; Юрій С.І. [18] визначав домогосподарство як економічну одиницю, яка володіє ресурсами, постачає ними економіку та використовує отримані за це доходи для купівлі товарів і надання послуг, які задовольняють матеріальні потреби його членів. Але актуальним залишається вичерпне трактування поняття сутності домогосподарства, визначення функцій та методичних підходів щодо вивчення їх економіки особливо в тих країнах, які розбудовують ринкові відносини.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є аналіз та визначення сутності, функцій та підходів щодо вивчення економіки домогосподарства в умовах розбудови ринкових відносин.

Опис основного матеріалу дослідження. Домашнє господарство має глибоке коріння. Воно виникло в епоху первіснообщинного ладу, де союз протилежних статей і родинно пов'язані люди могли жити спільно для забезпечення власного добробуту та продовження роду. В цей період відбувалося формування основних галузей виробничої діяльності на основі поділу суспільної праці і панування приватної власності.

За лексичним значенням термін «домогосподарство» утворюється складанням двох слів «дім» та «господарство». У великому тлумачному словнику сучасної української мови дається наступне трактування слова «дім» – приміщення, люди, що в ньому живуть, та їхнє

© Ватченко Оксана Ігорівна, аспірант кафедри підприємництва та економіки підприємств, Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро, тел.:+38(068)4966670, e-mail:ksushkirko@mail.ru

господарство [4, с.256], а слово «господарство» – виробнича, фінансова, та інша сторона побуту [4, с.305].

Поняття «домогосподарство» є унікальним соціально-економічним утворенням, у якому сконцентровані всі аспекти людського життя: біологічні, соціальні, економічні. У різних культурах практично не існує єдиного поняття, який би визначав термін «домогосподарство».

Вчені розглядали поняття «домогосподарство» з двох аспектів: соціального та економічного. У працях Ксенофонта, Айнабека К.С. [1], Рогачевої О.А. [14], Іванової Н.О. [7], Кізими Т.О. [10] та у Законі України «Про Всеукраїнський перепис населення» [15, с.392] і Демографічному енциклопедичному словнику [5, с.89] основою в понятті «домогосподарство» є соціальний аспект. В усіх поняттях йдеться мова, що домогосподарство – це група (сукупність) осіб, об'єднаних спільним місцем проживання, бюджетом та спільним господарством. Видяпін В.І. [16, с.63], Жеребін В.М., Романов А.Н. [6, с.57], Федоренко В.Г. [17, с.158], Беляєв О.О. [2, с.139] та Юрій С.І. [18] – прихильники економічного аспекту поняття «домогосподарство». Засновник теорії нової економіки домогосподарства – Г. Беккер [3] розглядав домогосподарство як виробничу одиницю, яка може здійснювати як я ринкову, так і неринкову діяльність, володіє специфічним сімейним капіталом, створює товари особливої властивості – домашні послуги і товари. Він вважав, що домогосподарство розглядається на зрізі ринків: ринку праці, споживчих товарів, фінансового ринку (динаміка заощаджень, інвестицій), є базисною одиницею економічних відносин, яка розміщена всередині ринкової економіки, має функцію корисності та виконує

виробничі і відтворювальні функції, але не має автономії і залежить від індустріальних товариств.

В економічній літературі поняття «домогосподарство» має наступні тлумачення. Під ним розуміється господарство, яке ведеться одним або кількома особами, які проживають разом і мають загальний бюджет. Як економічна одиниця домогосподарство забезпечує відтворення людського капіталу, самостійно приймає рішення на споживчому ринку і є власником будь-якого фактора виробництва (земля, капітал, робоча сила), при цьому прагне максимально задовольнити свої потреби. Зазвичай автори, розкриваючи економічний зміст і сутність домогосподарства, в основу своїх визначень висувають одну або декілька ознак: спільне господарство, спільний бюджет, спільна власність, спільна територія проживання та родинні відносини. Вони вважають, що домогосподарство – це економічна (господарююча) одиниця, яка є постачальником ресурсів в економіку та одержує натомість кошти для придбання необхідних благ з метою забезпечення своєї життєдіяльності.

Отже, на нашу думку, домогосподарство по-перше – це самостійний суб'єкт господарювання, що складається з декількох або однієї особи, які перебувають або не перебувають в родинних зв'язках, проте обов'язково проживають в одному приміщенні; по-друге – це самостійний суб'єкт ринкової економіки, який є постачальником ресурсів і водночас їх споживачем для задоволення власних потреб; по-третє – це основа формування малого підприємництва.

Сучасну теорію вивчення домогосподарств, як сектора економіки формують методологічні підходи, які представлені у табл. 1.

Таблиця 1

Методологічні підходи до вивчення економіки домогосподарств*

Підхід 1	Суть теорії 2
Неокласичний (початок ХХ ст. – кінець 50-х років ХХ ст.)	Полягає у з'ясуванні взаємозв'язку між демографічними та економічними процесами.
Кейнсіанський (40-ві – 60-ті роки ХХ ст.)	Суть полягала у з'ясуванні макроекономічних функцій домогосподарств.
Концепція нової економіки домогосподарства (середина 60-х років ХХ ст.)	Теорія полягала у спроможності домогосподарств здійснювати власне виробництво.
Організаційно-виробничий (кінець ХХ ст.)	Теорія розглядала організаційно-виробничу діяльність як складову політики домашнього господарства.
Інституціональний (20-ті – 30-ті роки ХХ ст.)	Підхід ґрунтується на дослідженні структурних характеристик домогосподарств, проблем використання ресурсів та витрачання ними грошей.
Неоінституціональний (80-ті роки ХХ ст.)	Розглядається суть, мета, цілі його створення, управлінська структура.

1	2
Марксистський (XX ст.)	Теорія розглядала вивчення та аналіз соціально-психологічних стосунків у сім'ї, гендерних проблем.
Школа соціального розвитку (кінець XX ст. – початок XXI ст.)	Теорія розглядала взаємодію усіх видів виробництва і репродуктивної діяльності домогосподарств на мікро- і макрорівнях.

* Розроблено автором на основі [3; 8; 9; 12; 13; 19]

Суть кейнсіанської теорії полягала у з'ясуванні поведінки домогосподарства як споживача та постачальника ресурсів у національну економіку. Представниками цього напрямку були Дж. Кейнс, І. Фішер [9, с.197].

Прихильниками неокласичної теорії розглядалися два основні суб'єкти економіки: фірма, що представляє сферу виробництва і має на меті максимізацію прибутку, і домашнє господарство, яке представляє сферу споживання і прагне максимізувати корисність на основі принципу раціональності.

З середини XX ст. починає розвиватися концепція нової економіки домогосподарства. Її представники – Г. Беккер, Т.Шульц, К. Ланкастер та інші відмовляються від жорсткого ділення суб'єктів економіки, як це пропонувалося у неокласичній теорії (фірми – виробники, домогосподарства – споживачі) і стверджували, що в домашніх господарствах може здійснюватися виробнича діяльність, причому як ринкова, так і неринкова.

В кінці XX ст. виникає організаційно-виробничий підхід який розглядав виробничу діяльність, як складову політики домашнього господарства. Це відбулося завдяки тому, що з одного боку виробничій діяльності у домашньому господарстві властиві закономірності матеріального виробництва на ринку, а з іншого – домогосподарство в цьому випадку виступає як сім'я, родина, внутрішнє виробництво тісно пов'язане з особистісними та соціальними процесами у середині родини.

Інституціональний підхід зазначав, що на функціонування сектора домогосподарств активно впливають соціокультурні, релігійні та політичні фактори [8]. Представники даної теорії – Т.Веблен, У. Мітчел, А. Дж. Тойнбі вважали, що стабільний розвиток сектора домогосподарств, а отже економіки в цілому, можливий через створення ефективних механізмів соціального контролю.

В неінституціональному підході значна увага приділяється функціонуванню та внутрішній структурі домогосподарства. Представник цього підходу Е. Етціоні, зазначав, що поведінку членів домогосподарств мотивує власна вигода та моральний обов'язок [19, с.63]. У рамках цього ж

підходу цікаві пропозиції для сучасної концепції дослідження сектора домашніх господарств запропонував А. Олейнік, який вважав головною функцією домогосподарств відтворення людського капіталу [12].

Марксистський підхід характеризувався наявністю політекономічного відтинку [9]. Представники цього підходу практично не аналізували економічні аспекти діяльності домогосподарств.

Школа соціального розвитку розглядала взаємодію усіх видів виробництва. Проте представники цієї школи залишали без уваги причини, які визначали економічну поведінку домогосподарств, та не розглядали внутрішню систему розподілу ресурсів, засобів виробництва, споживчих благ [13, с.104].

Домогосподарство є безпосереднім учасником суспільного виробництва, зокрема через постачання на ринок факторів виробництва, що дає змогу цьому суб'єкту брати участь у розподілі та перерозподілі національного доходу та претендувати на певну його частку. Своєрідними передумовами для можливості здійснення домогосподарством самостійної підприємницької діяльності стало існування в ринковій економіці різних форм власності, змога самостійно приймати рішення щодо свого функціонування та наявність у володінні домогосподарства різних факторів виробництва.

Поняття «домогосподарство» визначає економічну одиницю, що діє в умовах ринкової економіки та виконує наступні функції (рис. 1):

- виробнича функція, яка переважала на ранньому етапі формування і розвитку домогосподарства. Перетворення домогосподарств в суб'єктів господарювання та ринкових відносин відбувалося шляхом зберігання функції виробництва товарів і послуг для ринку. Такі суб'єкти виконували функції кооперативних виробничих організацій та селянських господарств [1];

- функція споживання є провідною та показує відношення споживчих витрат домогосподарств до їх сумарного доходу. Зростання попиту домогосподарств стимулює збільшення обсягу національного виробництва нових товарів та послуг. У домогосподарствах формуються обсяг і структура поточного

споживання. Вони характеризуються загальним бюджетом, житловим та накопиченим майном [17, с.158];

- функція заощадження виражається в тому, що домогосподарства для того, щоб придбати нові споживчі блага, повинні певну частку отриманих доходів заощаджувати;

- відтворююча функція показує роль доходів у процесі відтворення. У складі доходів домогосподарств основну роль у виконанні цієї функції грала заробітна плата, але в умовах ринку її частка в структурі доходів знизилася. Зараз поряд із заробітною платою важливу роль у процесі забезпечення потреб відіграють доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості. Всі види доходів стають основним джерелом забезпечення гідного рівня життя населення;

- функція соціальної гармонії характеризується впливом суб'єктивних і психологічних факторів, поведінкових мотивів населення, споживчих переваг. Рівень життя населення (домогосподарства) залежить від рівня їх доходів та витрат. Порушення в їх структурі ведуть до соціального розшарування, зростання напруже-

ності в країні, а від справедливості розподілу доходів у суспільстві залежить рівень спокою і соціальної гармонії;

- демографічна функція. Демографія розглядає домогосподарства як соціально-демографічний інститут, особливу увагу приділяючи її значенню в регулюванні процесів відтворення населення, що забезпечується насамперед відносинами і зв'язками всередині домогосподарства. Таким чином, демографічна функція впливає із сутності сім'ї та відображає її особливості як соціального явища;

- функція відтворення людського капіталу є визначаючою для домогосподарства. Поняттям «людський капітал» визначають сукупність знань та досвіду, реалізуючи які індивід створює матеріальні умови для себе та своїх рідних. В умовах формування та розвитку економіки знань ця функція набуває інноваційного змісту, оскільки додаткові інвестиції в зростання й удосконалення людського капіталу забезпечують накопичення людиною нових знань, здібностей, навичок та вмінь як ресурсів інноваційної діяльності [11].

Рис. 1. Функції домогосподарств в ринковій економіці*

* Розроблено автором на основі [1; 11; 17]

Найбільш інтенсивно вивчаються функція споживання та заощадження. Сутність їх характеризує процес задоволення первинних потреб домогосподарств, а також форми і способи їх задоволення. З точки зору розвитку виробництва споживчих товарів і ринку фінансових послуг вивчення цих функцій домогосподарства набуває першорядної важливості. Тим часом, виробнича функція є невід'ємною частиною життєдіяльності домогосподарств і основою його існування. Саме вона формує доходи домогосподарств, але в силу своєї різноманітності, невизначеності і

складності визначення вона практично не розглядається авторами.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Виникнення різних теорій вивчення домогосподарств пов'язане з багатогранністю досліджуваного об'єкта. При цьому кожна з теорій окреслює основні методологічні підходи даної проблеми. Відсутність єдиного методологічного підходу до вивчення домогосподарства пояснюється характером специфічних цілей та завдань, які формують автори в своїх працях. Кожна концепція характеризується специфічності-

стю підходів до вивчення домогосподарств, що, в свою чергу, пов'язане з функціями домогосподарств в економічній системі.

Дослідивши основні поняття терміну «домогосподарство» та порівнявши різні погляди вітчизняних і закордонних вчених на його визначення, ми дійшли висновку, що домогосподарство по-перше – це самостійний суб'єкт господарювання, що складається з декількох або однієї особи, які перебувають або не перебувають в родинних зв'язках, проте обов'язково проживають в одному приміщенні; по-друге – це самостійний суб'єкт ринкової економіки, який є постачальником ресурсів і водночас їх споживачем для задоволення власних потреб; по-третє – це основа формування малого підприємництва, тому що

домашні господарства можуть здійснювати ринкову виробничу діяльність.

Сутність домогосподарств розкривається у їх функціях: економічної – виробничої, споживання, заощадження, відтворення та у соціальної – соціальної гармонії, демографічна та відтворення людського капіталу.

Домогосподарство виступає не лише постачальником ресурсів, а й в той же час їх покупцем. За таких умов домогосподарство стає основою малого підприємництва в країні.

На нашу думку тема є актуальною і потребує подальших досліджень, тому що домогосподарство – є одним із факторів створення малого бізнесу в країні, який є фундаментом ринкової економіки та економічної системи.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айнабек К. С. Теория общественного хозяйствования (Альтернатива экономической теории и экономика) / К. С. Айнабек. – Караганда: КЭУК, 2014. – 608 с.
2. Беляев О. О. Політична економія: Навч. посібник / О. О. Беляев, А. С. Бебело. – К.: КНЕУ, 2001. – 328 с.
3. Беккер Г. Экономика семьи и макроповедение / Г. Беккер. // США: экономика, политика, идеология. – 1996. – №2. – С. 22–25.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпін': ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
5. Демографический энциклопедический словарь/ гл. ред. Д.И. Валентей. – М.: Сов. Энцикл., 1985. – 608 с.
6. Жеребин В.М., Романов А.Н. Уровень жизни населения / В.М. Жеребин, А.Н. Романов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 592 с.
7. Иванова Н.А. Развитие домохозяйств как института трансформационной экономики: дис. канд. эк. наук: 08.00.01 / Иванова Н.А. – Оренбург, 2009. – 211 с.
8. Институциональная экономика: учебник / под общ. ред. А. Олейника. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 704 с.
9. История экономических учений: учебное пособие / под ред. В. Автономова, О. Ананьина, Н. Макашевой. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 784 с.
10. Кізіма Т.О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та доміанти розвитку/ Т.О. Кізіма; [вступне слово С.І. Юрія]. – К.: Знання, 2010. – 431 с.
11. Носик О.М. Непрацюючий капітал в Україні: зміст та наслідки // Економічна теорія та право. Збірн. наук. праць. Нац. ун-т «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». – 2015. – №3(22).
12. Олейник А.Н. Институциональная экономика: учебное пособие / А.Н. Олейник. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 416 с.
13. Рівень життя населення України / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж. / за ред. Л.М. Черенко. – К.: Консультант, 2006. – 428 с.
14. Рогачева О.А. Стоимостная оценка богатства, накопленного в домашних хозяйствах населения Иркутской области // Известия Иркутской государственной экономической академии (БГУЭП). – 2011. – №1. – С.126-130.
15. Статистичний щорічник України за 2009 рік / За ред. Осауленка О.Г. – К.: Державне підприємство «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – 568 с.
16. Экономическая теория (политэкономия) / под общ. ред. В.И. Видяпина, Г.П. Журавлевой. – М.: ИНФРА-М. – 2004. – 640 с.
17. Федоренко В. Г. Політична економія / В.Г. Федоренко. – К.: Алерта, 2008. – 488 с.
18. Юрій С.І., Кізіма Т.О. Фінанси домогосподарств: теоретичні підходи до трактування сутності // Фінанси України. – 2008. – №8. – С.3-10.
19. Etzioni Amitai. The Moral Dimension. Toward a new Economics / Amitai Etzioni. – New York, London: The Free Press, 1988. – 76 p.

REFERENCES

1. Aynabek, K.S. (2014). *Teoriya obschestvennogo hozyaystvovaniya (Alternativa ekonomicheskoy teorii i ekonomiksa) [The theory of public management (alternative economic theory and of economics)]* Karaganda: KEUK [in Russian].

2. Bieliaiev, O.O. & Bebelo, A.S. (2001). *Politychna ekonomiiia [Political Economy]* Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
3. Bekker, G. (1996). *Ekonomika semi i makropovedenie [Family economy and macrobehavior]*. *SShA: ekonomika, politika, ideologiya – USA: economics, politics, ideology*, 2, 22-25 [in Russian].
4. Busel, V.T. (Eds.). (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.) [Great Dictionary of Modern Ukrainian (from ext. and supplemented)]*. Kyiv: VTF «Perun» [in Ukrainian].
5. Valentey, D.I. (Eds.). (1985). *Demograficheskiy entsiklopedicheskiy slovar [Demographic Encyclopedic Dictionary]* Moscow: Sov. Entsikl. [in Russian].
6. Zherebin, V.M. & Romanov, A.N. (2002). *Uroven zhizni naseleniya [Standards of living]* Moscow: YuNITI-DANA [in Russian].
7. Ivanova, N.A. (2009). *Razvitie domohozyaystv kak instituta transformatsionnoy ekonomiki [Development of households as the Institute of transformation economy]*. *Candidate's thesis*. Orenburg [in Russian].
8. Oleynik, A. (Eds.). (2005). *Institutsionalnaya ekonomika [Institutional economy]*. Moscow: INFRA-M [in Russian].
9. Avtonomova, V., Ananina, O., Makashevoy, N. (Eds.). (2003). *Istoriya ekonomicheskikh ucheniy [History of economic thought]*. Moscow: INFRA-M [in Russian].
10. Kizyma, T.O. (2010). *Finansy domohospodarstv: suchasna paradyhma ta dominanty rozvytku [Personal finance: contemporary and dominant paradigm of development]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
11. Nosyk, O.M. (2015). *Nepratsiuiuchy kapital v Ukrainy: zmist ta naslidky [Idle capital in Ukraine: the content and consequences]*. *Ekonomichna teoriia ta pravo. Zbirn. nauk. prats. Nats. un-t «Iurydychna akademiia Ukrainy im. Yaroslava Mudroho» – Economics and Law. Collected Works. National. University «Law Academy of Ukraine in the name of Yaroslav the Wise»*, 3(22) [in Ukrainian].
12. Oleynik, A.N. (2002). *Institutsionalnaya ekonomika [Institutional economy]*. Moscow: INFRA-M [in Russian].
13. Cherenko, L.M. (Eds.). (2006). *Riven zhyttia naseleння Ukrainy [The level of life Ukraine]*. Kyiv: Konsultant [in Ukrainian].
14. Rogacheva, O.A. (2011). *Stoimostnaya otsenka bogatstva, nakoplenogo v domashnih hozyaystvah naseleniya Irkutskoy oblasti [Cost estimation of wealth accumulated in households of the population of Irkutsk region]*. *Izvestiya Irkutskoy gosudarstvennoy ekonomicheskoy akademii – News of Irkutsk State Academy of Economics*, 1, 126-130 [in Russian].
15. Osaulenko, O.H. (Eds.). (2010). *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2009 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2009]*. Kyiv: Derzhavne pidpriemstvo «Informatsiino-analitychne ahentstvo» [in Ukrainian].
16. Vidyapin, V.I. & Zhuravleva, G.P. (Eds.). (2004). *Ekonomicheskaya teoriya (politekonomiya) [Economic theory (political economy)]*. Moscow: INFRA-M. [in Russian].
17. Fedorenko, V.H. (2008). *Politychna ekonomiiia [Political Economy]*. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].
18. Yurii, S.I. & Kizyma, T.O. (2008). *Finansy domohospodarstv: teoretychni pidkhody do traktuvannya sutnosti [Personal finance, theoretical approaches to the interpretation of the essence]*. *Finansy Ukrainy – Finance Ukraine*, 8, 3-10 [in Ukrainian].
19. Etzioni Amitai. (1988). *The Moral Dimension. Toward a new Economics*. New York, London: The Free Press [in English].

Одержано 15.09.2016 р.